

rīgas laiks

AUGUSTS 2015

Zaudētājs
bez dzemdes
skarba saruna
ar Viesturu Rudzīti

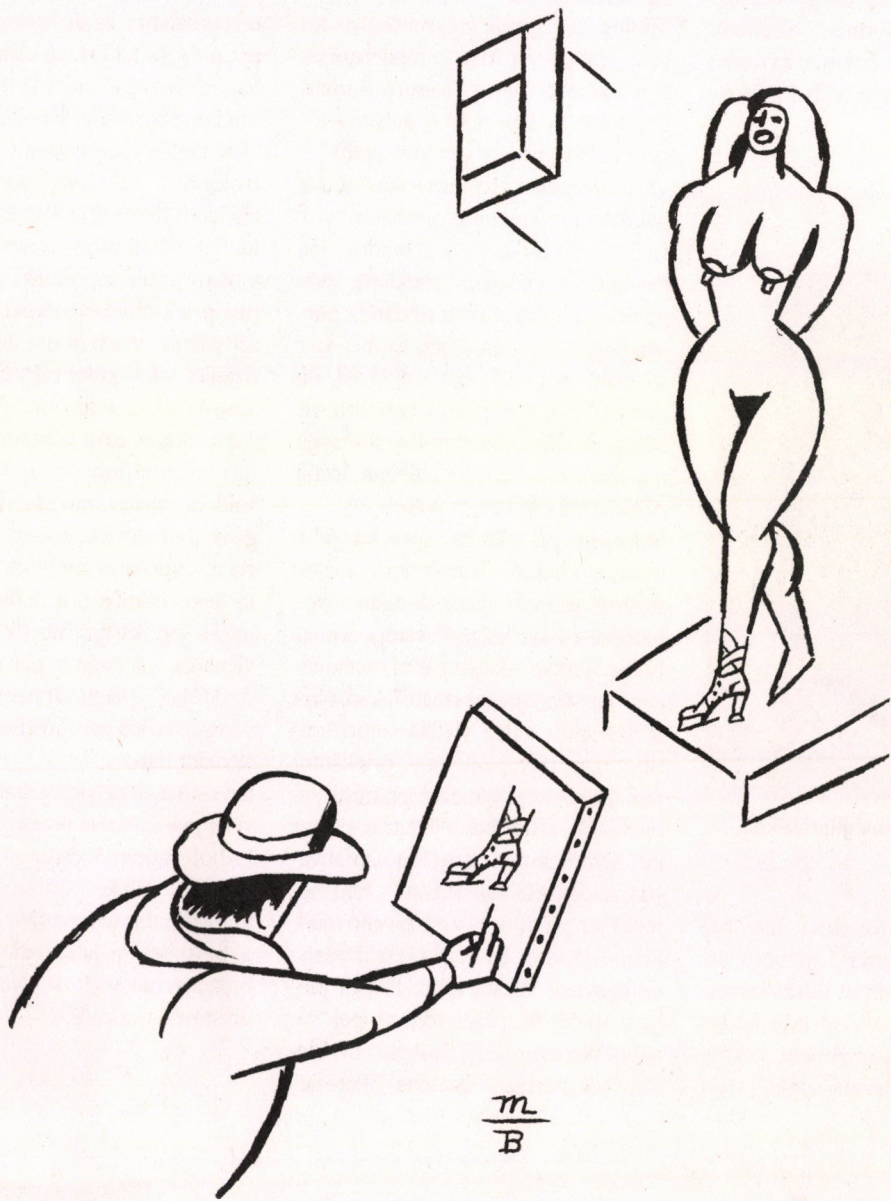
€ 4

ISSN 1407-1622

9 771407 162004

Uz vāka – Viesturs Rudzītis, foto – Ansis Starks.

$\frac{m}{B}$

Nejaušības selfijs

Minhenes gliptotēkā atrodas divains eksponāts: tā ir akmenī atveidota dzemde. Spriežot pēc eksponāta apraksta, tādus veidojumus 3. gs. p.m.ē. izmantoja, lai nodrošinātu dievu aizbildniecību sieviešu veselībai un sek-

tikai pieņemt, ka ar šo veidojumu palīdzību viņi tiecās iespaidot spēkus, kā varā viņi bija.

Minhenes dzemde ir pirmais, kas ieņāca prātā, lasot Arņa Rītupa interviju ar psihoterapeitu Viesturu Rudzīti jaunajā *RL*. “Dzemdei ir galvenā loma priekšstatā par sievietes psihi,” – Viestura Rudzīša teiktais liekas labāks paraksts minētajam eksponātam par vāciešu rakstīto, vienīgi baidos, ka, runājot par vecajiem grieķiem, šāds pieņēmums varētu būt nedaudz pārsteidzīgs – ne vien tādēļ, ka mēs par to neko nezinām, bet arī tādēļ, ka pati psihe (gan sievietes, gan vīrieša) sastāv ne tikai no dzemdes (intervijā nav pateikts, kam ir galvenā loma priekšstatā par vīrieša psihi).

Starp citu, priekšstats par to, ka psihe sastāv no lietām (lietiskotiem priekšstatiem, teiksim tā), ir diezgan revolucionārs: kaut ko tādu varēja domāt Kārlis Markss, runājot par tā saucamajām “pārvērstajām formām”, kad, viņa domu gaitu galēji vienkāršojot, īpašības, kas tiek piedēvētas priekšmetam (piemēram, naudai), izpaužas sabiedriskās attiecības. No otras puses, par lietām, kurās “dzīvo” mūsu atmiņas, raksta Marsels Prusts – tālu nemeklējot, pieminēšu vien slaveno madlēnu – cepumu, kas paguvjis kļūt pazīstamāks par Prustu pašu. Prusts pieņem, ka cilvēka pārdzīvojumi spēj “sastingt” lietās un tādēļ tās iegūst tīri ideālas, sev nejaušas īpašības. Skatoties

uz tādu, pārveidotu, lietu, mēs to pazīstam saistībā ar savu paša dzīvi.

Šāda, pārveidota, lieta ir arī dzemde, un tās saistība ar sievietes psihi ir tikpat nejauša kā Prusta cepuma saistība ar kādu viņa erotisko pārdzīvojumu bērībā; tikpat labi kāds cits sievietes psihi varētu saistīt ar, teiksim, trolejbusu. Vai vīriešu gadījumā – ar vilcienu: saskaņā ar Freidu zēni vēlas kļūt par lokomotīves vadītājiem, jo viņiem patīk šupošanās. Ja runājam par priekšstatiem, tikpat nejauša ir arī saistība starp bērna dzimšanu un dzemdi vai – ja nu mēs esam par to sākuši runāt – vīrietī un bērna ieņemšanu. Starp citu, vecajiem grieķiem bija arī cits priekšstats: ka bērns izveidojas vīrietī (nav skaidrs, kurā orgānā), bet sieviete, to saņemusi no vīrieša, kalpo tikai par bērna iznēsātāju, tā teikt, inkubatoru. Jebkurā gadījumā šie priekšstati būs tikai “stāsts” – vienalga, vai runa ir par tā saucamo “arhaisko” apziņu vai par eksaktu novērojumu, vai par mūsdienu zinātnes slēdzieniem.

Savs stāsts ir arī priekšstatiem par cilvēka psihi: šoreiz to mēģina izstāstīt psihoterapeits Viesturs Rudzītis, piedāvājot “sevi kā ekrānu, attiecībās ar kuru klients var ieraudzīt sevi”. Vienīgi būtu bēdīgi, ja šajā ekrānā nebūtu redzams nekas cits kā vienīgi dzemde un stāvošs varonis. (R)

Uldis Tirons

Uldis Tirons

Ekspozīcija nr. 523 Minhenes gliptotēkā

mīgām dzemdībām; tiesa, nav īsti skaidrs, ar kādu mērķi akmenī atveidoja, teiksim, turpat līdzās redzamās zarnas vai kāju. Visdrīzāk, kādas domas ar akmens orgāniem saistīja vecie grieķi, es neuzzināšu, tādēļ varu

Mūs atbalsta

JELGAVAS
TIPOGRĀFIJA

BORENIUS

VALSTS
KULTŪRKAPITĀLA FONDS

L N B
LATVIJAS
NACIONĀLĀ
BIBLIOTĒKA

eurozine

ALFOR SIA
— NOVOMATIC GRUPAS UZŅĒMUMS —

Redakcija

Izdevējs – SIA *Rīgas Laiks*. Adrese – Zajā iela 5/1, Rīga LV1010, tālrunis – 67 287 922, fakss – 67 287 798, e-pasta adrese – pasts@rigaslaiks.lv
Galvenais redaktors – Uldis Tirons. Redaktors – Valdis Ābols. Projektu vadītāja – Ieva Gundare, mob. tālrunis – 26 520 479.

Iespiests SIA *Jelgavas Tipogrāfija*

Indekss 2034

Pārpublicēšanas gadījumā atsauc uz *Rīgas Laiku* obligāta

Magazine *Rīgas Laiks* (Riga Times). Republic of Latvia

www.rigaslaiks.lv

Mākslinieks – Juris Petraškevičs

rīgas laiks

AUGUSTS 2015

KOMENTĀRI **5**

Urāns Irānā

Ivars Ijabs

Greksita mācības

Pauls Ritums

Vaterlo: starp diženo un smieklīgo

Kirils Kobrins

Skatuve pacietīs

Pauls Bankovskis

Telepātijas noslēpumi

Artis Svece

TERITORIJA

Srebrenica: kādas nodevības vēsture **13**

Florensa Hārtmane un Eds Valjamijs

POLITIKA

Ungārijas 180 grādu pagrieziens **18**

Jānošs Kornai

PSIHE

Raugoties dievietes sejā **28**

Ar psihoterapeitu Viesturu Rudzīti

sarunājas Arnis Rītups

INTERVIJA

Šo lomu es uzņemos apzināti **38**

Ar dokumentālā kino režisoru Vitaliju Manski

sarunājas Uldis Tirons

VĒSTURE

No teātra uz krogu **48**

Rebeka Lema

LITERATŪRA

Laiks, ģimene, nāve **56**

Ar literatūras pētnieku un publicistu Svenu Birkertu

sarunājas Ieva Lešinska

ESEJA

Šeimuss Hīnijs. Piezīmes par slavu

un draudzību **64**

Svens Birkerts

DZĪVES ZIŅA

Mēs no Golgātas **72**

Svens Kuzmins

Redaktora sleja	2
Īsumā par svarīgāko	4
Ekphrasis	75
RL lasa	76
RL skatās	77
RL klausās	78
RL sērfo	79
Turpmāk	80

Vitalijs Manskis

38

Krima ir kompensācija par sūdu bedri pagalmā.

Ansis Starks

Viktora Orbāna Ungārija

18

Ikvienam, kurš vēlas izprast situāciju Ungārijā, jāaptver, ka no šīs problēmas nav iespējams atgaiņāties, vienkārši nosaucot Orbānu par nacionālistu.

Uz krogu, nevis baznīcu

48

Teātris bez dzeršanas nav iedomājams.

Scanpix/Nobby Clark

Falstafs ar biedriem "Henrija IV" 2. daļas uzvedumā Šekspīra Piemiņas teātrī, 1975

Īsumā par svarīgāko

- DELFI Neviena sevi cienoša ballīšu lauvene nebaudīs Rīgas naktsdzīvi, tērpusies garos brunčos un sporta apavos, jo nerakstīts likums paredz, ka nedēļas nogales paredzētas tam, lai naktsklubos nozibinātu miesu un izrādītu labumus.
- TVNET Pircēja sacel traci veikalā nenosvēta arbūza dēļ.
- DELFI Vācijas policija apcietinājusi agresīvu vāveri.
- DELFI Pasaules bīstamākā taka pēc rekonstrukcijas kļuvusi par drošu pastaigu celiņu.
- SKATIES Mežaparka estrāde Dziesmu un deju svētku noslēguma konkursu izturējusi, taču nekārtība tur tomēr valda – dalībnieki tur atstājuši savus ziedu vainadziņus.
- NRA Latvijas sabiedrību satraukušas ziņas par neticami maigajiem sodiem.
- DELFI Mežacūkas ieņem apavu darbnīcas teritoriju Mežciemā.
- APOLLO Pusaudze, kas loterijā laimēja miljonu, saņem nejauku sabiedrības reakciju.
- DELFI Latvijas Nacionālās bibliotēkas topošā restorāna "Kleever" nosaukums ir no valodas politikas nepieņemams un vēsturiski sadomāts, uzskata Valsts valodas centrs.
- DELFI Starptautiski vārds *kleever* skan līdzīgi vārdam *clever* angļu valodā, kas tulkojumā nozīmē gudrību. Tas savukārt veido saikni ar bibliotēkas vērtībām un apkārtnes pakāpenisko, bet progresīvo attīstību.
- LETA Kādas Austrālijā dzīvojošas putnu sugas pārstāvji izmanto dažādas skaņu kombinācijas, lai sazinātos cits ar citu, 29. jūnijā paziņojuši vācu zinātnieki.
- DELFI Artuss Kaimiņš: "Jau miljono reizi es jums saku, beidziet pārspīlēt un muldēt!"
- DELFI Ietīto pudeli var novietot uz krūtīm vai ar rokām aptvert, tad patīkamais vēsums pārņems visu ķermeni un uz kādu laiku pārsvelmi tik tiešām var aizmirst.
- DELFI Tiek ziņots, ka bojā gājušais vīrietis aplējis sevi ar "kaut kādu eļļu" un aizdedzinājies.
- DELFI Artuss Kaimiņš: "Uzskatu, ka neatkarīgi no tā, kāds ir Baibas Strautmanes viedoklis par mani kā Saeimas deputātu un valsts varas pārstāvi, viņai nav tiesību publiski paust nepatīcas, apmelojošas ziņas par manu veselības stāvokli."
- DELFI Nākamajā komisijas sēdē, kas sanāks pēc pirmo mežacūku noķeršanas, plānots runāt arī par lapsām, kuras, kā sūdzas iedzīvotāji, dažviet cītīgi medījot kaķus.
- DIENA Apreibis vīrietis peldbiksēs Mellužos izdemolē automašīnu.
- LA Zinātnieki laboratorijā veica svētā un parasta ūdensvada ūdens fizisko un bioloģisko analīzi. Tad "svēto" pievienoja parastajam ūdenim dažāda tilpuma traukos, ievērojot attiecību: 10 grami svētā uz 60 litriem parastā. Gala analīze uzrādīja, ka parastais ūdens pārvērtās svētajā.
- DELFI Nedaudz šņabja var izmantot pēc šampūna lietošanas.
- TWITTER Artuss Kaimiņš: "Kas kontrolē antēnu, tas kontrolē prātu."
- APOLLO Komisijas rīcībā esošie materiāli atklāj jaunus iemeslus bērnu masveida ģībšanai Dziesmu svētkos. (R)

Ungārijas 180 grādu pagrieziens

Ungārija ir neliela valsts ar trūcīgiem izejvielu resursiem un tikai 10 miljoniem iedzīvotāju. Tās teritorijā netiek izcīnīti pilsoņu kari; nenotiek arī masu nemieri vai terora akti. Ungārija nav iesaistījusies nekādos lokāla mēroga karos, un tai nedraud arī tūlītējs bankrots. Kāpēc tādā gadījumā tik un tā ir vērts sekot tam, kas šajā zemē norisinās? Tāpēc, ka Ungārija, NATO un Eiropas Savienības dalībvalsts, patlaban visas pasaules acu priekšā pakāpeniski atsakās no visiem lielajiem 1989. un 1990. gada režīma maiņas sasniegumiem – demokrātijas, likuma varas, brīvi funkcionējošas pilsoniskās sabiedrības un intelektuālās dzīves plurālisma – un uzbrūk privātīpašumam un brīvā tirgus mehānismiem, turklāt tas notiek aizvien pieaugošas ģeopolitiskās spriedzes ēnā.

Novēršanās no demokrātijas, likuma varas, privātīpašuma un pilsoniskas sabiedrības

Pievērsīsimies šo valstu grupai: Albānija, Bosnija un Hercegovina, Bulgārija, Čehijas Republika, Igaunija, Horvātija, Polija, Latvija, Lietuva,

Maķedonija, Ungārija, Rumānija, Serbija, Slovēnija un Slovākija. Visas šīs šodien neatkarīgas valstis sasniedza zināmu pagriezienu punktu 1989. un 1990. gadā. Līdz tam tās – vai nu kā neatkarīgas valstis, vai citu valstu sastāvdaļas – funkcionēja Komunistiskās partijas kontrolētajā sociālisma sistēmā. Pārmaiņu struktūra un temps dažādās valstīs bija atšķirīgs. Tomēr, par spīti visai kolorītajām atšķirībām, līdz 2010. gadam visas valstis attīstījās vienā un tajā pašā *vispārīgajā virzienā*: tā bija virzība uz tirgus ekonomiku, kam pamatā likta likuma varas un privātīpašuma dominānce.

Ungārija ir pirmā un līdz šim vienīgā no šīs 15 valstu grupas, kura izdarījusi dramatisku 180 grādu pagriezienu, apņēmīgi dodoties pretējā virzienā. 2010. gada vēlēšanās ar milzu pārsvaru uzvarēja Ungārijas pilsoniskās alianses *Fidesz* un Kristīgo demokrātu tautas partijas koalīcija (turpmāk saīsināti dēvēta par *Fidesz*) Viktora Orbāna vadībā. Ar to sākās Ungārijas kursa maiņa.

Līdz 2010. gadam Ungārija jau bija izveidojusi visas *demokrātijas* pamatinstitūcijas – taču līdz ar minēto 180 grādu pagriezienu sākās to sistemātiska iznīcināšana. Lielā mērā tas jau ir paveikts.

Valsts izpildvaras un likumdošanas varas atzari realitātē vairs nepastāv šķirti: abas jomas ar enerģisku un smagu roku kontrolē politiskais līderis, kurš iekārtojies pašā varas piramīdas virsotnē, – Viktors Orbāns. Nekāds vērā ņemams darbs pie likumprojektu sagatavošanas vairs nenorisinās ne parlamenta sienās, ne ārpus tām. Parlaments pārvērties par likumu fabriku, un konveijers reizēm darbojas gluži neticamā ātrumā: no 2010. līdz 2014. gadam 88 likumprojekti ceļu no iesniegšanas līdz balsošanai mērojuši vienas nedēļas laikā; 13 gadījumos tas noticis vēl tajā pašā vai nākamajā dienā. Pilnīgi visos gadījumos, kad ierosināta izmeklēšana kāda tikko notikuša skandāla apstākļu noskaidrošanai (šādu objektīvu izmeklēšanu vajadzētu veikt īpašai parlamenta komisijai, piedaloties opozīcijas pārstāvjiem), iniciatīva nekavējoties noraidīta. Pat organizācijās, kuras juridiski nav pakļautas izpildvarai un reālas demokrātijas apstākļos darbotos kā līdzsvarojošs elements, kas seko izpildvaras un likumdošanas varas darbībai, – konstitucionālajā tiesā, valsts kontroles birojā, fiskālās disciplīnas padomē, konkurences padomē (iestādē, kas atbildīga par pretmonopola likumdošanas īstenošanu), tiesībsarga birojā un centrālajā statistikas birojā – visus atbildīgos posteņus ieņem “uzticami”, varas kodolam tuvu stāvoši cilvēki. Tieši tāpat līdz 2010. gadam bija izveidotas *likuma varas* pamatinstitūcijas, taču kopš 180 grādu pagrieziena arī tās ir likvidētas vai ievērojami novājinātas. Jauno Ungārijas konstitūciju, kas stājās 1989. gadā daudzpartiju balsojumā apstiprinātās vietā, izstrādāja neliela darba grupa, ko izveidoja *Fidesz*; nekādas plašākas pamatlikuma projekta apspriešanas nebija. Jebkādus protestus pilnībā ignorēja, un dokumentu ārkārtīgi īsā laikā izvilka cauri visiem caurumainajiem likumu fabrikas filtriem. Tekstā čum un mudž dažādi trūkumi, uz kuriem nekavējoties (un pilnīgi veltīgi) norādīja gan vietējie, gan ārzemju eksperti. Tas satur tik daudz punktu, kas kalpo pie varas esošo cilvēku tiešajiem politiskajiem mērķiem, ka konstitūciju – tās oficiālais nosaukums ir “Ungārijas Pamatlikums” – jau nācies labot piecas reizes. Laikā no 2011. līdz 2013. gadam Pamatlikumu papildināja, pieņemot 32 tā saucamos “kardināllikumus”, ko turpmākie parlamentā varēs mainīt vienīgi ar divu trešdaļu vairākumu. Šis likumu kopums regulē būtiski svarīgus valsts dzīves aspektus. Viens no likuma varas pamatprincipiem ir tāds, ka neviens, pat cilvēki, kuru rokās ir vislielākā vara, nedrīkst stāvēt pāri likumam. Likums ir jāciena. Ungārijā situācija ir mainījusies: tiem,

kuriem pieder vara, ir iespēja ātri un bez kādiem šķēršļiem, gluži kā nospiežot podziņu, piešķirt jebkuram savam lēmumam likuma statusu. Viņi pieņem likumus ar atpakaļejošu spēku, ignorējot faktu, ka šāda likumdošana tiek uzskatīta par nelegālu jau kopš Senās Romas laikiem. Ja šie ļaudis vēlas piešķirt īpašas labvēlības statusu kādai personai vai organizācijai, viņi pieņem attiecīgus likumus, izmantojot juridiskus trikus, kas nodrošina *de facto* favorītizmu.

Pāriesim pie tiesu varas. Prokuratūra Ungārijā ir centralizēta organizācija. Teorētiski tā darbojas neatkarīgi no valdības. Praksē, un būtiski ir tieši tas, valsts galveno prokuru izvēlas augstākās varas nesējs; tam seko tīri formāla apstiprināšana parlamentā, kurš no tā brīža zaudē spēju reāli kontrolēt šī amata pildītāju. Ja neskaita dažus nebūtiskus izņēmumus, līdz šim visu ar pašreizējai valdošajai partijai tuvu stāvošiem cilvēkiem saistītu publisku skandālu un korupcijas gadījumu izmeklēšana nav tikusi tālāk par apstākļu noskaidrošanas vai lietas ierosināšanas fāzi. Prokuratūra toties likusi lietā visu tās rīcībā esošo varu saistībā ar citiem ekonomiskiem skandāliem un korupcijas gadījumiem, kuros iejaukti cilvēki, kas pieder pie pašreizējās opozīcijas. Kameru priekšā – un tās vienmēr jau laikus ieradušās kuplā skaitā – tiek veikti dramatiski, krāšņi inscenēti aresti. Bieži izmeklēšanas gaitā presē nonāk kompromitējoši fakti. Prokuratūra netaupa spēkus, lai panāktu, ka šīs lietas nonāk līdz tiesai. Jāatzīst gan, ka ļoti bieži pierādījumu trūkuma dēļ apsūdzību nākas atsaukt vēl pirms tiesas; dažreiz tā tiek noraidīta tiesas zālē. Un nevar nepamanīt, ka informācijas noplūdes, apsūdzību izvērzišana vai tiesas sēdes bieži vien sakrīt ar kādu notikumu politiskajā kalendārā: spridzeklis, kas iznīcinās sāncenša reputāciju, tiek detonēts tieši pirms kārtējām vēlēšanām.

Pēc visa spriežot, mēs esam liecinieki izteiktam valdošā politiskā grupējuma mēģinājumam iegūt kontroli arī pār tiesām. Pirms 2010. gada iecelto Augstākās Tiesas priekšsēdētāju atcēla no amata pirms viņa mandāta beigām. Tika izveidota jauna institūcija – Valsts tiesu pārvalde, kurai pašā sākumā piešķīra ārkārtīgi plašas pilnvaras – ne tikai iecelt tiesnešus, bet arī izlemt, kurā tiesā tiks izskatīta katra lieta. Vēlāk, piekāpjoties spiedienam no opozīcijas un ārzemēm, pārvaldes ietekmes sfēru sašaurināja, taču tā vēl joprojām palikusi visai nozīmīga. Tiesnešu pensijas vecumu zīmīgā kārtā samazināja no 70 līdz 62 gadiem, kas ir zem vidējā pensijas vecuma valstī, un tā rezultātā vecākā paaudze no tiesnešu

rindām tika izslēgta. Tas tieši skāra vairākus tiesnešus, kuri pirms pašreizējās valdošās koalīcijas nākšanas pie varas bija apstiprināti vadošos tieslietu sistēmas amatos. Lai gan šo lēmumu pēc tam anulēja attiecīgās kompetences starptautiskā tiesa, tādējādi vismaz morāli kompensējot šiem cilvēkiem nodarīto kaitējumu, vairumam no viņiem tik un tā netika dota iespēja atgriezties iepriekš ieņemtajos vadošajos amatos.

Līdz 2010. gadam par dominējošo īpašuma formu *valsts īpašuma* vietā bija kļuvis *privātīpašums*. Taču kopš Ungārijas 180 grādu pagriezienu privātīpašums kļuvis par regulāru juridisku, ekonomisku un ideoloģisku uzbrukumu mērķi; atkal pieaug valsts sektora ietekme. Ar unikālu juridisku triku palīdzību veikta ar obligātajām iemaksām finansēto privāto pensijas fondu nacionalizācija bija smags trieciens privātīpašuma neaizskaramības principam. Līdzīga veida netiešā nacionalizācija notika krājaizdevu kooperatīvu sektorā. Valsts sektors ievērojami paplašinājies banku, enerģētikas, komunālo pakalpojumu, transporta, mediju un reklāmas nozarēs. Šajās jomās brutālais maskētais konfiskācijas līdzeklis netika likts lietā gluži tik bieži – īpašuma tiesības parasti nopirka. Daudzos gadījumos iepriekšējie īpašnieki tika nostādīti situācijā, kad viņi vairs neredzēja citu izeju kā vienīgi pārdot savu īpašumu valstij, turklāt par cenu, kas ievērojami atpaliek no tirgus vērtības. Līdz 2010. gadam dažādu procesu koordinācijā arvien nozīmīgāku lomu ieņēma *decentralizēti mehānismi*. Taču kopš 180 grādu pagriezienu centralizācijas tendence kļuvusi ievērojami spēcīgāka.

Pirmām kārtām tas attiecas uz valsts pārvaldi. Viens no galvenajiem režīma maiņas sasniegumiem bija ievērojams pašvaldību pilnvaru pieaugums. Visuzskatāmākā regresa zīme ir fakts, ka skolas un slimnīcas vairs nepieder pašvaldībām – tās tagad vada centrālās valdības pārvaldes. Tas ir bezprecedenta gadījums (pat pasaulē mērogā), kad izveidojies šāds kroplīgs birokrātisks gigants, kurš pieņem lēmumus personāla, mācību programmu un finanšu jautājumos, pilnīgi apejot skolotājus, vecākus un pašvaldības. Šī apsēstība ar centralizāciju, kas daudzējādā ziņā saistīta ar iepriekšminēto nacionalizācijas tendenci, skārusi gandrīz visas dzīves jomas: arvien vairāk jautājumu izlemj visaugstākajā līmenī. Izveidojusies un nostiprinājusies piramīda, kuras virsotnē atrodas valsts augstākais vadītājs. Vietu tieši zem vadoņa, gatavi izpildīt jebkuru viņa pavēli, ieņem viņa paša izraudzīti rokaspuīši, kuri viņam parādā bezierunu lojalitāti.

Virzoties tālāk uz leju, mēs atrodam arvien jaunus un jaunus piramīdas līmeņus: katram posteņim tiek izraudzīti cilvēki ar atbilstošu lojalitāti režīmam. Katru ar viņa tiešajiem priekšniekiem saista pakļautības attiecības, kurās paklausība tiek uzskatīta par pašsaprotamu. Šajā piramīdā vienīgi pats virsotnē esošais vadonis nav atkarīgs no kādas augstāk stāvošas personas; vienīgi cilvēki, kas atrodas pašā zemākajā līmenī, nedod pavēles nevienam citam. Visi pārējie, kas ieņem līmeņus starp pašu augstāko un pašu zemāko, ir vienlaicīgi kalpi un saimnieki. Viņu pašu interesēs ir noturēties un pakāpties augstāk pa piramīdas stāviem. Stāvoklis, kādu šie cilvēki ieņem, atkarīgs nevis no vēlēšanām, bet no tā, kādā mērā izdosies iekarot savu priekšnieku uzticību ar pakalpojumiem un glaimiem vai vismaz ar nekritisku paklausību. Simtiem tūkstošu valsts iestāžu darbinieku, tajā skaitā tie, kas strādā valsts pārvaldītajos izglītības un veselības aprūpes sektoros, jūtas pilnīgi neaizsargāti: reti kurš uzdrošinās izteikt savas domas vai protestēt, jo baidās pazaudēt darbu. Režīms ir stabils daļēji tāpēc, ka tas var droši rēķināties – lielākā daļa no tā atkarīgo cilvēku baidās, kā arī ieņem pozīciju – “neizlec un dari, ko liek”.

Vēl viena 180 grādu pagriezienu izpausme ir metodiska pilsoniskās sabiedrības iebaidīšana. Kad tiek izstrādāti jauni likumprojekti, ar arod biedrībām un citām attiecīgo jautājumu skartajām organizācijām neviens nekonsultējas. Ja ieinteresētie cilvēki tomēr dara zināmu savu viedokli ar publisku paziņojumu vai demonstrāciju palīdzību, viņu balsis netiek uzklausītas. Plaši zināms ir Norvēģijas valdības sašutuma pilnais protests pret Ungārijas valdības plāniem iejaukties norvēģu dāsnajā piedāvājumā sniegt palīdzību ungāru pilsoniskajai sabiedrībai.

Attiecības starp valsti un tirgu: sakropļota simbioze

Aprakstot ekonomiskās darbības koordinēšanas mehānismu, mēs tomēr nevaram lietot 180 grādu pagriezienu metaforu: precīzāk būtu to nosaukt par “puspagriezienu”. Pirmajās divās desmitgadēs pēc režīma maiņas Ungārijā vadošā loma šajā sfērā bija tirgus mehānismiem, un tā tas palicis arī pēc 2010. gada. Tāpat kā agrāk, valsts un tirgus turpina eksistēt simbiozē. Problēma ir tāda, ka Ungārijā šī neizbēgamā valsts un tirgus līdzāspastāvēšana un mijiedarbība ir nopietni deformēta; simbioze pakļauta politiskām interesēm. Viktora Orbāna režīma

ieviestās pārmaiņas nozīmē, ka tagad valsts ietekmē ekonomiku daudz agresīvāk, nekā to darīja valdības līdz 2010. gadam: tā pieliek lielākus pūliņus, lai kontrolētu tautsaimniecību. Tas tiek darīts dažādos veidos.

Mēs šeit nerunājam par nelielas oligarhu grupas realizētu "valsts sagrābšanu", kā nolūks būtu dažādu regulu un ierobežojumu noteikšana savtīgās interesēs. Process norisinās pretējā virzienā. Orbāns un viņam tuvu stāvošie cilvēki politiskās varas virsotnē izlemj, kurš drīkst kļūt par oligarhu vai kurš drīkst palikt par oligarhu, ja viņš tāds jau ir, un cik tālu drīkst sniegties viņa ietekmes sfēra. Līdzīgi procesi norisinās arī zemākos līmeņos. Tirgus konkurences dabiskajā atlasē iejaucas politiski apsvērumi. "Svarīgi, lai mūsu cilvēks uzvar publiskā iepirkuma konkursā, iegūst atļauju atvērt tabakas veikalu vai kazino, saņem nomas tiesības uz valsts īpašumā esošu zemes gabalu." Tabakas veikali, kazino un zemes noma darbojas pēc kapitālisma principiem, taču tajā pašā laikā starp politiķi-birokrātu un kapitalistisko uzņēmēju nostiprinās klientelisma attiecības – kaut kas līdzīgs feodālā saimnieka un kalpa savstarpējai atkarībai.

Ungāru sarunu valodā ieviesies jauns termins "Fidesz-közeli cég", kas nozīmē – "Fidesz tuvu stāvoša kompānija". Tādi uzņēmumi nepieder pašai partijai, taču to vienīgais vai galvenais īpašnieks ir politiskā centra "savējais". Biznesa un politikas pārklāšanās ir globāla parādība, kas rada auglīgu augsni korupcijai jebkurā pasaules valstī. Ungārijā tam kā piedeva līdzī nāk jau iepriekš piesauktā 180 grādu pagrieziena radītā sociālā vide: organizācijas, kurām ar valsts varas dotajām pilnvarām vajadzētu cīnīties pret biznesa, politikas un valsts varas interešu pārklāšanos un korupciju, nebūt nav neatkarīgas: arī tās ir tikai zobratiņi tajā pašā lielajā mehānismā. Korumpēts politiķis vai birokrāts zina, ka viņa ietekmīgie draugi no politiķu aprindām viņu aizstāvēs – pretēji "trauksmes cēlējiem", kuri riskē ar personīgo drošību, lai atmāskotu korupciju. Pēdējiem trūkst pienācīgu drošības garantiju; šādi cilvēki bieži tiek iebiedēti un nereti kļūst par nomelnošanas kampaņu upuriem.

Viktors Orbāns un tie, kas īsteno viņa ekonomisko politiku, nekavējas uzsvērt: ja valstij radīsies nepieciešamība pēc lielākiem ienākumiem, iedzīvotājiem netiks uzkrauta jauna nasta – nekāda "taupības režīma" nebūs. Jaunos nodokļus maksās kompānijas no saviem ieņēmumiem. Papildus parastajiem ieviesti īpaši virspeļņas nodokļi, kas izlaupījuši veselus tautsaimniecības sektorus, tajā skaitā banku, telekomunikāciju,

apdrošināšanas un sadzīves elektroenerģijas industriju. Virspeļņas nodokļi veicinājuši situāciju, ka no peļņas finansēto privātkompāniju investīciju apjoms nonācis stagnācijā vai pieaug tik tikko jūtami.

Tādējādi privātkompānijas kļuvušas par ķīlniecēm, turpreti uz dividendēm balstītā individuālā nodokļu nasta ir ievērojami samazināta. Viens no pirmajiem Fidesz valdības spertajiem soļiem bija progresīvā iedzīvotāju ienākuma nodokļa atcelšana; tā vietā tika noteikts vienotas likmes nodoklis 16% apjomā, vienlaikus paaugstinot pievienotās vērtības nodokli līdz vēl nepieredzētiem 27%. Labi zināms, ka, runājot par atsevišķām ģimenēm, šāda nodokļa likme daudz būtiskāk iespaido dzīves līmeni iedzīvotājiem ar zemākiem ienākumiem nekā tiem, kas pelna vairāk. Valdības propaganda par milzu sasniegumu pasludina māsaimju komunālo pakalpojumu izmaksu samazināšanos, kas panākta, nosakot cenu griestus. Dzīvē gan šī cenu griestu politika ir daudz izdevīgāka bagātājiem: jo lielāks dzīvoklis, jo vairāk elektrības, gāzes un ūdens tas patērē un atkritumus saražo, līdz ar to attiecīgi lielāki ir ietaupījumi. Jau no sociālisma laikiem lieliski zināms, kādas sekas ir šādai mākslīgai cenu ierobežošanai. Kompānijas cieš zaudējumus, kurus galu galā tik un tā nākas kompensēt nodokļu maksātājiem.

Cenu mehānisma funkcionēšanas ierobežošana ir svarīga tikko aplūkotā fenomena īpatnība: valsts izdara spēcīgu spiedienu uz privāto sektoru, arī ar administratīvu iejaukšanos, palielinot kontroli un nodarbojoties ar pārmērīgu regulēšanu. Jebkurš ekonomists, kurš studējis tirgus fiasko teoriju, zina, ka atbilstoša regulēšana un pareizi notēmēta iejaukšanās var labot daudz problēmas, ko izraisījis nekontrolēts tirgus mehānisms. Taču šī teorija kā pašsaprotamu pieņem to, ka valsts kalpo sabiedrības interesēm un ka regulēšana tiek veikta profesionāli un bez personīgas ieinteresētības. Kas notiek, ja tirgus regulēšanas sviras savās rokās sagrābj nekompetentas vai pat korumpētas personas? Kas notiek, ja ekonomikā iejaucas valsts, kuras saimnieki izmanto tās mehānismu, lai noturētu varu savās rokās? Šāda iejaukšanās notiek tik bieži un ietekmē ekonomikas koordinēšanas procesu tik dziļi, ka agri vai vēlu puspagrieziens var izaugt par 180 grādu pagriezīnu arī šajā jomā. Tam, kā notikumi attīstās Ungārijā, vajadzētu kalpot par brīdinājumu visiem, kas kategoriski uzstāj, ka jāpalielina valsts loma un jāpaplašina un jānostiprina regulēšanas iespējas, vienlaikus nenorādot uz briesmām, kas pavada šādu soli.

Pēc krīzes ekonomika atspīgst lēni un negribīgi; privātais sektors rada maz jaunu darba vietu. To vajadzētu kompensēt pieaugošajam "komunālajos darbos" strādājošo skaitam. Taču šie cilvēki par savu darbu saņem nožēlojami zemu samaksu, 31–33 procentus no vidējās algas, un strādā degradējošos apstākļos. Šādā veidā viņi nebūt netiek pakāpeniski ievirzīti atpakaļ darba tirgū; tieši otrādi, viņi zaudē iespēju meklēt darbu un tiek atstāti šādā pazemojošā situācijā uz nenoteiktu laiku. Dramatiskā tempā pieaug nabadzība un sociālā marginalizācija. Izglītota sabiedrība nemūžam nepaciestu apkaunojošo toni, kādā tiek runāts par pašiem trūcīgākajiem, vai arī to, kā ar mēra rīkojumu no pilsētām padzen bezpajumtniekus.

Jebkādi mēģinājumi iespiest Ungārijas valdības ekonomisko politiku ailitēs ar virsrakstiem "labēja" vai "kreisa" novestu strupceļā. Nevar būt nekādas runas par to, ka valdība mēģinātu atjaunot agrāko sociālistisko iekārtu, kaut arī dažas no vērojamajām parādībām ir pārsteidzoši līdzīgas sociālisma ērā redzētajam. Orbāna režīms ne vien ir savienojams ar kapitālismu, bet vēl vairāk – ikviens, kas piedalās varas piramidā, izmanto kapitālisma sniegtās iespējas pats savā labā. Kad valdība dodas uzbrukumā bankām vai kādam citam sektoram, nekavējoties tiek noslēgts līgums ar to vai citu banku; televīzijas kameru priekšā nekavējoties tiek parakstītas "stratēģiskas vienošanās" ar to vai citu lielu kompāniju.

Atteiksimies no ierastā dalījuma labējos un kreisajos, bet aplūkosim ekonomiku no citas puses, pajautājot: kas vislabāk kalpo pastāvošās varas struktūras izdzīvošanas interesēm – varas piramīdas augstākajiem līmeņiem, ieskaitot šo cilvēku finansiālās intereses? Un tad pēkšņi viss nostājas savās vietās, un mēs saprotam, kāpēc izveidota kāda jauna iestāde vai pieņemts kāds jauns likums.

Intelektuāli maldi un pārpratumi

Ungārijas ārzemju draugi – intelektuāļi, žurnālisti, politikas un ekonomikas analītiķi, diplomāti un politiķi, kuri interesējas par šajā valstī notiekošo, – mēdz negribot iekulties dažādās lamatās vai pārpratos. Viena no šādām kļūdām ir pārlietu augstu vērtēt likuma burta vērtību. Pirms zināma laika *Fidesz* valdība izstrādāja likumu, kas negarantēja absolūtu valsts bankas neatkarību. Ne tikai mediji, bet arī kompetentas starptautiskās organizācijas izdarīja spiedienu uz Ungārijas valdību, pieprasot, lai likumā

tiktu ieviestas izmaiņas. Galu galā tas tiešām arī tika izdarīts. Tiem, kuri bija pieprasījuši labojumus, likās, ka viņu pūliņi vainagojušies panākumiem. Budapeštas propagandisti šo pavērsienu izmantoja, lai nodemonstrētu, cik elastīga un gatava uz kompromisiem ir Ungārijas valdība. Patiesībā viss, kas notika ar minēto likumu, bija nebūtiski. Atkāpies no finanšu ministra amata, Ģerģs Matolči (*György Matolcsy*), kuru premjers bija publiski nosaucis par savu labo roku, iznāca pa ministrijas durvīm, nogāja pārsimt metru un iesoļoja pa Ungārijas Nacionālās bankas durvīm – nu jau kā tās teorētiski neatkarīgais vadītājs. Centrālās bankas augstākā orgāna Monetārās padomes sastāvā ietilpst tikai un vienīgi cilvēki, kurus personīgi izraudzījis valsts augstākais vadītājs vai viņa padomnieki; visi šie cilvēki ir lojāli vienotā varas aparāta locekļi.

Saskaņā ar likuma burtu jebkuras augsta ranga amatpersonas izraudzīšanos regulē dažādi šķietami neitrāli juridiski noteikumi. Teiksim, vienam postenim kandidātu izvirza premjerministrs; attiecīgā parlamenta komisija izsaka savu viedokli, bet amatā šo cilvēku oficiāli ieceļ valsts prezidents. Kāda cita posteņa gadījumā parlaments ne tikai izsaka viedokli par konkrēto kandidātu, bet arī izdara galīgo izvēli. Vai tam ir kāda nozīme? Parlamenta komisija, parlamenta sasaukuma vairākums un pat valsts prezidents ir viena un tā paša varas mehānisma zobratīņi.

Svarīgi ir arī tas, kādu spiedienu režīms izdara uz presi, televīziju, radio un citiem telekomunikāciju veidiem. Attiecīgās Eiropas Savienības iestādes un starptautiskā prese gari un plaši apcerēja jautājumu, vai pilnvaras, kas piešķirtas centrāli apstiprinātajai mediju padomei, ir pārāk plašas vai tomēr nav. Visbeidzot likumā par medijiem tika pieņemti daži labojumi. Kritiķi to uzskatīja par uzvaru. Taču Viktors Orbāns ar kolēģiem lieliski zināja, ka tas ir pilnīgi nebūtiski. Patiesībā svarīgs bija fakts, ka visu valstij piederošo, valsts kontrolēto un finansēto televīzijas kanālu un radiostaciju vadošajos krēslos viņi bija iesēdinājuši savus cilvēkus; tie tad savukārt šajos medijos sarīkoja kadru tīrīšanu, pārvēršot tos par valdības propagandas kolektīvo ruporu. Valdība vai *Fidesz* tuvu stāvoši uzņēmēji savās rokās sagrāba ārkārtīgi populāros bezmaksas reklāmas laikrakstus un citus par velti izplatītus vietējo mediju produktus. Valsts mediju pienākums ir izmantot valdības kontrolētās ziņu aģentūras piegādātos materiālus. Tas nav obligāti privātajiem medijiem, taču tiem minētās ziņu aģentūras sagatavotie materiāli

tiek piedāvāti par velti. Turpretim iegādāties ziņu informāciju no neatkarīgām starptautiskām aģentūrām vai "ķemmēt" ārzemju preses izdevumus ir dārgs prieks. Kāds tur brīnums, ka mediji pārgājuši uz bezmaksas materiāla izmantošanu? Tāpat arvien vairāk izplatās pašcenzūra – uzvedība, kas ir pārāk labi pazīstama no komunistu režīma laikiem.

Ungārijā ir radiostacijas, televīzijas kanāli un laikraksti, kas ir gan neatkarīgi, gan kritiski noskaņoti pret pašreizējo valdību. Tas ir ārkārtīgi svarīgs fakts – tas iekļaujams objektīvā pašreizējās situācijas aprakstā. Tomēr šo mediju darbībai tiek likti neskaitāmi šķēršļi – piemēram, dalot raidfrekvences un izsniedzot licences. Neatkarīgo mediju galvenais ienākumu avots ir reklāma, taču gan valstij piederošās aģentūras, gan privātās kompānijas, kuras vēlas uzturēt draudzīgas attiecības ar valsts saimniekiem, izvairās savas reklāmas tajos izvietot. Reklāmas tirgus politisko ieinteresētību papildina diskriminējošs reklāmas nodoklis, kas tagad uzkrauts pa virsu jau esošajam korporatīvajam nodoklim.

Lai kā varasiestādes censtos apspiest organizācijas, kas veido sabiedrisko domu, IT revolūcija padarījusi šo uzdevumu daudz sarežģītāku. Staļinam bija iespēja apjot savu impēriju ar gandrīz neaurejamām barjerām, bet mūsdienās tas ir neiespējami: datori, planšetes un mobilie telefoni savieno indivīdu ar visu pasauli, un simtiem tūkstošu cilvēku var paust savu viedokli un organizēties sociālo tīklu vietnēs. *Fidesz* valdība būtu laimīga, ja varētu novērst arī to. Necik sen tā ierosināja ieviest interneta nodokli. Katrs gigabaitis pārraidīto datu tiktu aplūkts ar kādiem 150 forintiem (aptuveni 55 ASV centi). Dažu dienu laikā jau bija noorganizētas masu demonstrācijas; starptautiskajā presē izplatījās protestētāju fotogrāfijas. Viktors Orbāns daļēji piekāpās: šī raksta tapšanas brīdī vēl nav skaidrs, vai plāns atmests uz visiem laikiem vai vienīgi atlikts. Lai kas arī notiktu, skats, kad desmitiem tūkstošu demonstrantu pacēla pret debesīm savus mobilos telefonus, kļuva par simbolu. Gaisma no mazajiem ekrāniņiem varēja izgaismot pat interneta mākoņus – šodien nevienam režīmam visā pasaulē nenāktos viegli uzcelt neaur-laidīgas barjeras, kas apturētu runas brīvības straumi.

Vēl vieni bieži sastopami intelektuāli maldi: dažas nesen dibinātas ungāru institūcijas vai pēdējā laikā ieviestas procedūras pirmajā acu uzmetienā ir līdzīgas vai pat identiskas attiecīgajām institūcijām vai procedūrām tradicionālajā Rietumu demokrātijā. Daudz kas mainīts

Ungārijas tieslietu sistēmā. Kas gan tur sliktā? Galu galā, arī pēc šim nesenojam izmaiņām tā vēl joprojām daudzējādā ziņā līdzīga vairāku Eiropas valstu tieslietu sistēmām. Tabakas tirdzniecība agrāk izpaudās kā daudzi mazi veikaliņi, kas konkurē savā starpā. Tagad tikai valdībai ir tiesības izdot licenci tabakas tirdzniecībai. Kas tur sliktā? Piemēram, Zviedrijā pastāv valsts monopolitētiesības uz alkohola tirdzniecību – ar līdzīgām un vēl lielākām pilnvarām.

Mūsu priekšā ir mozaika, kurā daudzi gabaliņi ir oriģināli ungāru produkti, bet citi tik tiešām importēti no citu zemju demokrātijām. Un tomēr, ja mēs paskatāmies uz šo mozaiku *kopumā*, šai ainā skaidri iezīmējas Viktora Orbāna Ungārijas aprises. Tomēr lai paliek šis statistiskais mozaikas tēls kā "daļu" un "veseluma" attiecību metafora. Mums jāaplūko nevis kāds fiksēts stāvoklis, bet gan dinamisks process. Svarīgi saskatīt *virzienu*, kurā jau kopš sākuma punkta 2010. gadā kustēties ikkatrs vissīkākais lielā mehānisma elements. Sākot no tā brīža, mums, novērotājiem, katru jaunu pārmaiņu gadījumā jāpievērš uzmanība tam, kādā virzienā tās vērstas. Tūkstošiem (jā, šis skaitlis nav nekāds pārspilējums) neuzkrītošu pārmaiņu, kuras visas ved vienā un tajā pašā virzienā, kopā veido jaunu un pamatīgi nocietinātu sistēmu, kuras pamatīpašības nav iespējams mainīt ar daļējiem pielāgojumiem.

Vēl vieni intelektuāli maldi ir kļūdainais priekšstats par Orbāna valdības leģitimitāti. "Lai gan man nepatīk tas, kas notiek Ungārijā, šķiet, ka to vēlas paši ungāri." Šo viedokli vēl vairāk nostiprina oficiālā propaganda, kura aizgūtnēm sludina, ka režīms divus parlamentāros ciklus pēc kārtas saņēmis divas trešdaļas vēletāju balsu; Eiropā nav citas valdības, kas baudītu tik spēcīgu atbalstu. Taču palūkosimies mazliet tuvāk uz faktiem.

Pēdējās vēlēšanās tikai katrs ceturtais no balsstiesīgajiem iedzīvotājiem nobalsoja par to, lai valsti turpinātu vadīt Viktors Orbāns un viņa partija. Pārējie vai nu balsvoja par kādu citu politisko frakciju, vai arī izteica savu nogurumu un vilšanos politikā, vispār nepiedaloties vēlēšanās. Varbūt bija arī cilvēki, kuri ar savu atturēšanos vēlēšanās nodemonstrēt, ka režīms viņiem ir pretīgs, un neticēja, ka viņu balsis kaut ko varētu mainīt. Politiskā leģitimitāte nav divpolu mainīgais: neviena valdība nav vienkārši vai nu leģitīma, vai ne. Taču, samērojot ar leģitimitātes nepārtraukto skalu, tautas atbalsts Ungārijas valdībai ir zems. Jau pati vēlēšanu sistēma, kas tika ieviesta pēc režīma maiņas, padara iespējamu vēra ņemamu atšķirību starp reālo politisko

atbalstu un pārstāvju proporcionālo sadalījumu.¹ Šī starpība tagad palielinājusies vēl vairāk, jo kopš 2010. gada vēlēšanu likums labots septiņas reizes. Kaut arī *Fidesz* zaudēja vairāk nekā pusmiljonu balsu un tā balsstiesīgo vēlētāju daļa, kas atdeva savas balsis par *Fidesz*, saruka no trešdaļas līdz vienai ceturtajai daļai, režīms ar jurīdisku triku palīdzību pamanījās saglabāt vietu skaitu, kas lielāks par absolūto minimumu, kāds nepieciešams, lai apstiprinātu likumus, kuru pieņemšanai vajadzīgs divu trešdaļu vairākums.

2010. gada vēlēšanās *Fidesz* pārliecinoši izcīnīja divu trešdaļu vairākumu, kas nepieciešams konstitūcijas labojumu un īpaši nozīmīgu likumu pieņemšanai. 2014. gada vēlēšanas partijai nodrošināja vienkāršu vairākumu, kas ļautu bez problēmām pieņemt mazāk svarīgus likumus, taču divu trešdaļu vairākumu tā izcīnīja tikai par mata tiesu. Neilgi pirms šī raksta pabeigšanas *Fidesz* divu trešdaļu vairākumu zaudēja. Atbrīvojās vieta, kura pirms tam piederēja *Fidesz* deputātam; tās īpašniekam bija piedāvāts cits postenis. Starpvēlēšanās, ko sarīkoja, lai aizpildītu tukšo vietu parlamentā, uzvarēja opozīcijas atbalstīts neatkarīgais kandidāts.

Ir vērts pievērst uzmanību ne vien parlamenta proporcijām, bet arī pārmaiņām sabiedriskajā domā. Ikmēneša aptaujas liecina, ka 2014. gada nogalē un 2015. gada sākumā *Fidesz* zaudēja vairākus simtus tūkstošu potenciālo atbalstītāju. Tas viss liek apšaubīt augstāk minētā argumenta “šķiet, to vēlas paši ungāri” pamatotību.

Esmu pārliecināts, ka Viktora Orbāna Ungārija vairs nav demokrātija, bet ir pārveidota par autokrātiju. Es nerunāju nākotnes izteiksmē – ka Ungārija varētu kļūt par autokrātiju. Šis pārmaiņas jau ir notikušas.

Uzskatīt Orbānu par diktatoru nozīmētu pašreizējo situāciju Ungārijā pārprast. Valstī ir daudzpartiju sistēma; opozīcijas partijas darbojas pilnīgi legāli; ir iespēja izdot laikrakstus, kas vēršas pret valdību. Politiskie oponenti nesēž cietumā un netiek arī likvidēti. Mēs lieliski zinām, kas ir īsta diktatūra; mēs esam to piedzīvojuši, un tas, ko mēs redzam, ir kaut kas pilnīgi citāds. Tomēr pārpratumu būtu arī domāt, ka Orbāns ir demokrātiskas valsts vadītājs un, lai gan palaikam pārkāpj demokrātijas noteikumus, kopumā tomēr izturas kā demokrāts. Būtu kļūdaini domāt, ka

¹ Aptuveni puse vietu tiek sadalīta starp partijām atbilstoši saņemto balsu proporcijai. Otru pusi sadala katrā vēlēšanu apgabalā pēc principa *winner takes all* jeb saskaņā ar plurālo vēlēšanu sistēmu, kas vislabāk pazīstama no britu politikas. Tas nodrošina lielu vietu skaitu partijai, kura vairākos apgabalos guvusi tikai nelielu pārsvaru pār konkurentēm.

Orbāns kopē Putinu. Katra autokrātija ir būvēta uz citu vēsturisko tradīciju bāzes; tās izveidojušās atšķirīgā iekšpolitikā un starptautiskā vidē; tāpat atšķiras arī to augstāko vadītāju personības un mērķi. Orbāns neimītē nevienu citu; viņš ir pilnīgi patstāvīga personība. Tas gan nemaina faktu, ka Putina un Orbāna režīmi pieder pie vienas un tās pašas – autokrātiju – kategorijas.

Ungārija ir pirmā no postsociālisma demokrātijām, kas piepulcējušās autokrātijām, taču nav nekādas garantijas, ka tā paliks vienīgā. Arī citās valstīs varas balanss var mainīties tā, ka tās pārvēršas par autokrātijām. Arī ārpus Ungārijas ir politiķi, kuri Orbānu uzskata par atdarināmu paraugu. Pastāv reālas briesmas, ka infekcija, kas iznīcina demokrātismu un likuma varu, izplatīsies tālāk.

Nacionālisma briesmas un “pāva deja”

Viens no Viktora Orbāna baudītā atbalsta avotiem ir fakts, ka daudzi viņu uzskata par nelokāmu ungāru valstiskuma un Ungārijas neatkarības aizstāvi. Tomēr ikvienam, kurš vēlas izprast situāciju Ungārijā, jāaptver, ka no šīs problēmas nav iespējams atgaiņāties, vienkārši nosaucot Orbānu par nacionālistu.

Režīma maiņa ne tikai atnesa iekšpolitisku atdzimšanu, bet arī sakrita ar Ungārijas suverenitātes atjaunošanu. “Krievi, vācieties mājās!” bija pats pirmais lozungs; tā bija priekpilna atšķelšanās no Austrumiem un cerību pilna pagriešanās ar seju pret Rietumiem. Arvien lielāku lomu spēlēja Rietumu eksports un imports. Valstī dāsni ieplūda ārzemju kapitāls. 1999. gadā Ungārija pievienojās NATO, bet 2004. gadā kļuva par Eiropas Savienības dalībvalsti. Abos gadījumos lēmums tika apstiprināts vispārējā referendumā. Abās pirmsreferenduma kampaņās visas parlamentā pārstāvētās partijas, tajā skaitā arī *Fidesz*, mudināja savus vēlētājus atbalstīt iestāšanos. Lai gan vienmēr pastāvējis un skaļi pausts arī pretējais viedoklis, 20 gadus visu ārpolitikas izmaiņu *virziens* bija pilnīgi skaidrs. Ungārijai jābūt organiskai Eiropas sastāvdaļai: tai jābūt nepārprotaami piederīgai pie Rietumu pasaules; Ungārijai vēl vairāk jānostiprina saites, kas to politiski, ekonomiski un kulturāli vieno ar Rietumiem.

2010. gadā arī šajā jomā iezīmējās īpatnējs 180 grādu pagrieziens: nepārprotamības vietā stājās daudznozīmība. Tas visspilgtāk izpaužas oficiālo paziņojumu retorikā. Vadoši politiķi publiskās sanāksmēs žēlojas par vispasaules kapitalisma

un Rietumu civilizācijas krīzi. Režīma lideri izmanto eiroseptisko un antiamerikānisko noskaņojumu; reizēm viņi iet pat tik tālu, ka salīdzina Briseles direktīvas ar Maskavas diktātu pirms 1989. gada. Taču tas nekas, ka vakar tika piesaukts Rietumu panikums un dižās lietas, ko var sagaidīt no Austrumiem, – šodien jau skanēs pilnīgi pretejas runas. Orbāns lepojas ar savu Jānusa divsejību un uzskata to par sava politiskā slīpējuma iezīmi.²

Vārdu saturs un tonis mainās atkarībā no tā, vai tie adresēti uzticīgajiem partijas sekotājiem vai biznesmeņiem, kas piedalās konferencēs Mīnhenē vai Vīnē.³ Nav īpaši jābrīnās, ka gan sekotāji, gan oponenti, kā arī gan ungāru, gan ārzemju novērotāji jūtas pamatīgi apmulsuši.

Ārpolitikas un starptautiskās diplomātijas pasaulē oficiāliem vai pusoficiāliem paziņojumiem var būt liels svars. Ungārija vēl joprojām ir NATO un Eiropas Savienības dalībvalsts; līdz šim nav izteikts ne mazākais mājiens par iespēju izstāties no vienas vai otras valstu apvienības. Ungārijas valdība labprāt pieņem dāsno finansiālo atbalstu, kas ieplūst no ES; tā vienīgi kategoriski pieprasa pilnu kontroli pār šī finansējuma sadali.⁴

Vienlaikus valdošā politiskā režīma pārstāvji regulāri atbalsta eiroseptiķu paziņojumus.

Ungārijas diplomātiskais korpuss apņēmīgi (taču bez īpašiem panākumiem) cenšas izveidot biznesa attiecības ar Āzijas autokrātijām un diktatūrām – no Azerbaidžānas, Kazahstānas, Uzbekistānas un arābu šeihu valstiņām līdz Vjetnamai un Ķīnai, norādot, ka citas valstis darot tieši to pašu. Runa ir tikai par biznesu; nostāja demokrātijas un cilvēktiesību jautājumos ir pilnīgi

2 Viktors Orbāns (2012) sacīja: "Starptautiskajā diplomātijā pazīstama tāda deja. [...] Šī pāva deja jāizpilda, ja mēs vēlamies būt draudzīgi. Teiksim tā, tie ir diplomātijas mākslas vingrinājumi. Un tā mēs pieņemam divus vai trīs no septiņiem piedāvājumiem – tos divus vai trīs, kurus mēs jau sen esam izvēlējušies, tikai viņi to nav pamanījuši; un tad mēs noraidām tos ..., kurus negribējām, un sakām: "Paklau, mēs jau pieņemām pārējos." Tā ir sarežģīta spēle. Ja vien jūs neuzstājat, es labāk neizklaidēšu jūs ar tās skaistajām detaļām."

3 Tipiska "pāvu deja" ir *Fidesz* un valdības demonstrētā divkosība attiecībā uz ebrejiem. Valdība atkārtoti uzsvērusi, ka necietīs antisemitismu un vajadzības gadījumā aizstāvēs savus ebreju tautības pilsoņus no jebkādiem uzbrukumiem. Vienlaikus vairāki valdības spertie soļi dziļi aizvaino Ungārijas ebreju sāpīgās atmiņas par vēstures notikumiem. Piemēram, dažādos veidos tiek nepatiesi norādīts, ka simtiem tūkstošu Ungārijas ebreju deportāciju ar varu uzspiedusi nacistiskā Vācija, kaut gan tajā aktīvi bija iesaistīts arī Horti valdības aparāts.

4 Iespaidīgos jaunus projektus, ko ar pompozām ceremonijām svinīgi atklāj politiskie līderi, lielākoties finansē Eiropas Savienība vai multinacionālas kompānijas.

kas cits. Taču reizēm ungāru politiķi "stāv pāri" arī šādiem sikumiem: nesen, kad Azerbaidžānas diktators apmeklēja Budapeštu, Orbāns šo zemi nosauca par "paraugvalsti".

Saprotamā kārtā citas valstis ar īpašu interesi vēro Ungārijas attiecības ar Krieviju. Kā jau mēs norādījām iepriekš, Ungārijas un Krievijas pašreizējam valsts iekārtām ir kopīgas vairākas īpatnības; šajā ziņā abi režīmi pieder pie vienas un tās pašas – autokrātiju – kategorijas. Bet patlaban mēs pievēršamies nevis šai līdzībai, bet gan sīkās Ungārijas un milzīgās Krievijas ekonomiskajiem sakariem un ārpolitiskajām attiecībām. Runājot par šīm attiecībām – kādā mērā Ungārija varēs nosargāt savu suverenitāti? Cik liela šobrīd ir un nākotnē būs tās lojalitāte pret savu sadarbības partneri? No tā izriet nākamais jautājums: kādā mērā šīs pašreizējās tendences apdraud Ungārijas saistības pret Eiropas Savienību, NATO, Rietumu pasauli vispār?

Lai atbildētu uz šo jautājumu, mums vajadzētu zināt vairāk, piemēram, par apstākļiem, kādos Ungārijas un Krievijas valdības 2014. gada janvārī noslēdza vienošanos par Ungārijas lielākās spēkstacijas – Pakšas atomelektrostacijas – paplašināšanu. Neesmu kompetents spriest, vai tik vērienīga Ungārijas kodolenerģijas potenciāla palielināšana ir pamatota un, ja ir, vai Krievijas piedāvājums tehniski, finansiāli un ģeopolitiski bija pats izdevīgākais no iespējamajiem variantiem. Tas, pret ko gluži pamatoti protestē daudzi gan Ungārijā, gan ārzemēs, ir veids, kādā lēmums tika pieņemts. Pirms tā nenorisinājās nekāda publiska ekspertu viedokļu apmaiņa; valdības plāns tika izstumts caur parlamenta likumu fabriku bez jebkādas publiskas apspriešanas. Šajā būtiski svarīgajā jautājumā, kas dziļi iespaidos daudzu nākotnes paaudžu dzīvi, Eiropas integrāciju, valsts ārpolitiku, tās saistības pret saviem sabiedrotajiem, valdība sabiedrību vienkārši nostādīja *fait accompli* priekšā.⁵

Domājot par Ungārijas attiecībām ar citām valstīm, jāapsver jautājums: ko tie ungāri, kuri raižējas par šo 180 grādu pagriezienu un baidās par demokrātijas, likuma varas un cilvēktiesību nākotni, var sagaidīt no saviem ārzemju draugiem? Jaunam pavērsienam var sekot izsaučieni: "Rietumi vairs to nepacietīs!" Baidos, ka daudzi cilvēki lolo nepamatotas cerības. Mācību process

5 Pakšas atomstacija nav vienīgais gadījums, kad radusies šāda problēma. Visai bieži valdība bez pietiekama iemesla klasificē kāda lēmuma pieņemšanas procesu kā slepenu, un ne reizi vien tā ievērojami pagarinājusi slepenības periodu, šādi izvairoties no atklātām debatēm un padarot neiespējami sabiedrisko lietu caurskatāmību.

ir sāpīgi lēns; paiet gadi, iekams ārzemju novērotāji vispār aptver, ka kaut kas nav kārtībā, un vēl ilgāks laiks, pirms viņi ievieto dažādos konkrētā fenomena elementus pareizajā kontekstā. Un sapratne jau arī ir tikai pats sākums; kas vēl nepieciešams, lai problēmas atzīšanai sekotu arī zināma rīcība? Tas ir uzdevums, ar ko starptautiskās organizācijas nav pazīstamas; tās ir pilnīgā neziņā par to, kā sabiedroto valsti iespējams piespiest ievērot demokrātijas noteikumus. Nevar teikt, ka pieejamo līdzekļu būtu daudz. Eiropas Savienība nav gatava situācijai, kad viena no tās dalībvalstīm konsekventi vērsas pret šīs valstu kopienas vērtību sistēmu un formālajiem un neformālajiem standartiem.⁶ Turklāt neaizmirsīsim, ka Ungārija ir tikai viens siks punktiņš pasaules kartē; politisko spēku pielietojumu iespaido savā starpā konfliktējoši motīvi. Valstu, politisko grupējumu, sociālo slāņu un profesiju īpašās intereses velk procesā iesaistītos spēkus uz vairākām pusēm vienlaicīgi. Pagātnē izrādījies neiespējami ar mierīgiem līdzekļiem atrisināt arī krietni draudīgākas situācijas nekā tā, kas izveidojusies Ungārijā.

“Ideoloģiskā” sfēra

Pēc vecā režīma krišanas “oficiālās ideoloģijas” vietā stājās ideoloģiskās pasaules *pluralisms*. Taču 180 grādu pagrieziena mēs varam vērot arī šeit. Valdība cenšas ierobežot un diskreditēt pluralisma principu. Tā mēģina uzspiest sabiedrībai teorijas, uzskatus un uzvedības normas, kas ir viens no tās pieņemtās dogmas pamatelementiem.

Pirmkārt, valdība agresīvi dibinājusi institūcijas, kas veicina centrālās gribas īstenošanu. Mākslas pasaulē pluralisms un daudzveidība ir būtiski elementi. Attiecīgi, brīvās sabiedrībās dažādas apvienības un biedrības, virzieni un grupējumi pastāv līdzās cits citam, konkurējot vai pat cīnoties savā starpā. Režīms, kas nāca pie varas 2010. gadā, izraudzījās nelielu mākslas darbinieku grupiņu un piešķīra tai pilnvaras, kas Rietumos būtu neiedomājamas. Galvenā organizācija ir Ungārijas Mākslas akadēmija. Vēl

joprojām eksistē arī citas organizācijas un grupas, taču šīs privileģētās iestādes nosaukums parādās pat konstitūcijā. Tai tika ierādīta viena no skaistākajām galvaspilsētas pilim un uzticēts pienākums sadalīt lielāko daļu valsts finansēto kultūras stipendiju, kā arī vairumu apbalvojumu un atzinības zīmju, kam līdzī nāk arī finansiāls ieguvums.

Zinātnes jomā situācija ir līdzīga. Agrāk Ungārijas Zinātņu akadēmijai bija ievērojama ietekme uz lēmumiem par to, kurus pētījumus valstij vajadzētu finansēt, par starpnieku izmantojot īpašu iestādi, kura, līdzīgi Amerikas Nacionālajam zinātnes fondam, pašāvās uz ekspertu viedokli. Taču centralizācijas garā roka sasniegusi arī šo sfēru. Izveidots Nacionālais inovāciju birojs, valsts iestāde ar lielām pilnvarām. Akadēmija un citas zinātniskas organizācijas var mēģināt izteikt savu viedokli pirms galīgā lēmuma pieņemšanas, taču decentralizēta, profesionāla un kulturāla fondu sadale ir beigusies – biroja prezidentam dotas suverēnas lēmējtiesības. Un kas ir šis prezidents? Neviens cits kā pirmās Orbāna valdības izglītības ministrs.

Pievērsīsimies izglītībai. Režīma maiņa ļāva izveidoties reālam mācību grāmatu tirgum. Mācību grāmatu autori un izdevēji varēja savā starpā sacensties; katra skola vai pat atsevišķi skolotāji varēja izlemt, kuras grāmatas izmantot. Patlaban konkurence tiek iznīcināta arī šajā jomā: nodibināta milzīga valstij piederoša mācību literatūras izdevniecība, kurai būtībā piešķirtas tikpat kā monopoltiesības.

Kādas idejas tad šīs arvien centralizētākais, nacionalizētākais un standartizētākais aparāts cenšas sludināt? Arī šajā ziņā jaušama atgriešanās pagātnē – ne jau pie iepriekšējā režīma marksisma-ļeņinisma mācības, bet gan pie senākas ideoloģiskās pagātnes. Arvien spēcīgāk dažādās formās atdzimst līdz 1945. gadam valdījušā Horti perioda oficiālās idejas. Būtu aplam raksturot tās ar saujiņu lakonisku apzīmējumu, tādu kā nacionālisms, šovinisms, etniski vai reliģiski aizspriedumi vai konservatīvi priekšstati par to, kas ir ģimene, – šīs idejas sastopamas visdažādākajās nokrāsās. Oficiālie politiķi nekad nenāk klajā ar ekstrēmistiskiem paziņojumiem, kas šokētu un aizvainotu civilizēto pasauli; tomēr ik uz soļa jaušami slēpti mājieni un netiešas atsauces. Taču šajās slāpētajās mūzikas skaņās var saklausīt smagu zābaku rībinātu marša ritmu. Manas paaudzes ausīm tas skan ļoti pazīstami un biedējoši.

Nobeigums 71. lpp.

⁶ Eiropas Parlamenta pasūtītais Tavareša ziņojums norāda, ka “reformas”, kas Ungārijā ieviestas kopš 2010. gada, neievēro ES kopīgos fundamentālos principus un vērtības, īpaši demokrātijas, likumdevēja varas un valsts izpildvaras atzaru nošķiršanas pamatprasības, lai gan saskaņā ar ES līgumu visu dalībvalstu pienākums ir pie tām turēties. Tavareša ziņojums pievērsa ES uzmanību šai problēmai, tomēr nekādi iedarbīgi soļi tam nesekoja.

